

SAMLAREN

TIDSKRIFT UTGIFVEN

AF

SVENSKA
LITTERATURSÄLLSKAPETS
ARBETSUTSKOTT

TRETTIOSJÄTTE ARGÅNGEN

1915

UPPSALA

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG 1915

Till frågan om Hercules' två versioner.

Af

Sverker Ek.

Sedan Swartling som bilaga till sin afhandling om Stiernhielm (1909) tryckt Chr. Ekeblads afskrift från omkring 1650 under titeln "Den äldsta versionen af Hercules", har denna handskrift flere gånger diskuterats. I Några anteckningar till "Valda skrifter av Stiernhielm", Språk och stil 1910, tog Hesselman nog kort upp frågan. Han ansåg, att afskriften var "ett mycket opålitligt vittnesbörd om Hercules-textens tidigare gestalt". Med några exempel sökte han visa, att större delen af dess avvikelser från de tryckta texterna berodde på slarf vid afskrifningen. I sin monografi af Hercules 1913 diskuterar Lindroth förhållandet mellan diktens olika versioner i ett särskildt bihang och berör därvid i stort sedt alla skiljaktigheter.¹ Hans slutresultat blir följande: "Vissa avvikelser i den Ekebladiska avskriften kan man visserligen med säkerhet skylla på direkt eller indirekt förvanskning eller överhoppning, vid andra kan man tveka; men ej så få finnas ock, som måste härröra från skalden själv". Detta sväfvande resultat torde bero på en något inkonsekvent metod: fastän Lindroth genom studium af handskriften öfvertygas om, att "vi ha uppenbarligen full rätt att tro på en verklig omarbetning", behandlar han den stundom som en sekundär källa i förhållande till trycket, som då utan närmare motivering

¹ Lindroth tycks ej ha observerat, att mot v. 280—81 svarar blott en vers i handskriften; där saknas ock v. 376.

blir utslagsgifvande också i fråga om urtexten. Men handskriften underordnas ej blott trycket utan också Bröllopps Beswärs Ihog-Kommelsze, som anses direkt ha lånat från urtexten. Detta postulat hvilar på en omotiverad förmodan, att Br. Besw. skulle ha skrivits före 1658, men sedan Nordström¹ påvisat, att den författats 1669, ramlar den luftiga byggnaden i spillror. Trots dessa metodiska brister iakttar Lindroth i detaljer oftast en försiktigt pröfvande hållning, som många gånger är utredande ej minst i några anmärkningar mot Hesselman.

Frågan om en eller två versioner kan knappast definitivt lösas enbart på filologiska grunder utan först genom en sammanhängande litteraturhistorisk belysning. I väntan på att en sådan kan komma, har jag gjort några enskilda iakttagelser, som möjligen förtjäna publiceras, då de synas tillräckligt markanta för att visa, att den Ekebladiska handskriften i stort måste återge urtexten riktigt. Då jag tagit upp flere af de mest misstänkta partierna, har jag ansett mig kunna inskränka mig till rätt få exempel. Någon fördjupad framställning af utvecklingsspörsmålet har jag ej på någon punkt försökt, då jag anser, att detta blott kan ske med användning af Stiernhielms otryckta filosofiska anteckningar.

Ämnet i Hercules har från början fångat Stiernhielm, därför att det gaf honom tillfälle att utveckla sin spekulativa dygdeuppfattning. I det af Schück² tryckta första latinska utkastet af Hercules, där dygdens och lastens strid framställs som en mekanisk schackspelslek, har Stiernhielm redan utgått från en platonsk dygdeuppfattning. De fyra hufvuddygder han där framför, Prudentia, Fortitudo, Justitia och Temperantia, äro nämligen just desamma som Plato först karakteriserat i Staten. De fyra laster, som motställas dessa, utgöra rena negationer af respektiva dygder och uttrycka därigenom Stiernhielms nyplatonska uppfattning af det onda.³ Att Stiernhielm genom Herculesdiktens olika versioner fasthållit samma

¹ *Samlaren* 1914.

² SCHÜCK, *Bibliografiska och litteraturhistoriska anteckningar*. Upsala 1896, s. 70—76.

³ SWARTLING, a. a., s. 67—69.

platoniska dygdeuppfattning, framgår af hans med biträde af Columbus 1669 verkställda dramatisering af Hercules.¹ Vid sidan af Dygd uppträda nämligen Försigtighet, Manlighet, Rättvisa och Måttlighet och fördela mellan sig större delen af Dygds långa tal. Då man i denna fördelning alltså har rätt att till en viss grad återfinna talets disponering, får den betydelse för vår undersökning. Rollfördelningen är följande: Dygden v. 283—320, Rättvisa v. 381—394, Måttlighet v. 395—404, Manlighet v. 405—407, Försigtighet v. 408—463, Måttlighet v. 321—352, Försigtighet v. 353—380, Manlighet v. 464—489, Försigtighet v. 500—531 (= 490—521).

I den Ekebladiska afskriften är ju Dygds parti väsentligt kortare, och vill man där genomföra motsvarande rollfördelning, får man: Dygden v. 283—320, Måttlighet v. 321—342, Försigtighet v. 353—79, 453—63, 505—31. Här är att märka, att hela det parti, som motsvarar den tryckta diktens v. 353—531, kommer under gemensam rubrik och därigenom visar sig äga ett inre sammanhang.

Genom omkastningen af v. 381—463 och v. 321—380 i Herculis Wägewal har Stiernhielm uppdelat Dygds tal i fyra hufvudafdelningar. I Ekebladiska handskriften återfinna vi de två första partierna v. 283—380 nästan oförändrade. Till de två andra finnas blott små antydningar mot slutet af hvar afdelning v. 453—63 och v. 505—31. Att Stjernhielm faktiskt ansett sig börja nytt stycke både med v. 381 och v. 464 torde stå i något sammanhang med, att dessa partier kunna vara senare tillägg. Betraktar man Ekebladiska handskriften som en första version, uppvisar Herculis Wägewal både talets ursprungliga enhet och de skarfvar, som senare uppstått genom tillägg.

Fru Lustas parti i Herculis Wägewal har ingen motsvarande abstrakt uppdelning utan blott de konkreta gestalterna Lättia, Kättia, Flättia och Ruus som dramatiska personer. Denna mer organiska komposition synes motsvara den ursprungliga anordningen af Dygds

¹ *Spel om Herculis Wägewal . . . sammansatt af . . . Stiernhielm på heroisk vers samt dess Amanuense Sam. Columbus på någre andre slags verser*, i U. B. tr. 1848. Om författarskapet se SWARTLING, a. a., s. 109; att Columbus ej delade Stjernhielms platoniska dygdeuppfattning ses af den fria omarbetningen af Dygds tal i Rådrijk, där de fyra hufvuddygdena åtföljas af en rad praktiska smådygder. Ledda av Religio uppträda de hos Stiernhielm redan i *Virtutes repertæ* 1650.

tal, så som vi återfinna det i Ekebladiska handskriften. Där har det tydligen ej gällt att spekulativt genomtränga ett sammansatt dygdebegrepp utan blott betona de sidor, som naturligt kontrastera mot fru Lusta och hennes följe. Vi beröra härmed den ursprungliga versionens särmärke, som radikalt skiljer den från 1658 års omarbetning, framkommen sedan Stiernhielm under 50-talet med största intensitet ägnat sig åt teoretisk spekulation.¹

I sammanhang härmed vill jag beröra en liten detalj, som i sin mån bestyrker denna artskillnad. I Ekebladiska handskriften saknas v. 513—4; Lindroth anser (s. 334), att de sannolikt blott fallit ut. 1658 förekomma de i följande sammanhang:

Harpan hon är förstämdd; lyder inte; strängiarne snarra.

Tå är i samma palatz slätt lust meer; frögden är vte;

515 Gästebod/Harpor/och danss hörer op; både tjensthion och Husboundu

Tänckia sig om/huru the må huset/och Härberge ryma:

Liksom partiet i sin helhet utgör v. 515—16 en omskrifning af Predikarens slutkapitel. Närmast motsvara dessa följande språk: "Och dörena på gatorne tilslutna warda/så at rösten af quarnenne tystnar/och upvaknar när foglen siunger. Och songsens döttrar warda nedertryckta" (1635 års Bibel). I bägge fallen allegoriseras matlustens upphörande och sångförmågans försvinnande. V. 513—14 torde i stället förklaras genom följande passus ur Dedication af Archimedes Reformatus 1644: "Then högsväfvande natursens ransakare Plato fattar och i et fast beslut: At Gudh all ting icke allenast hafver skapat och skickat, uthan och ännu uppehåller, styrker och styrer förmedelst taal, måt och redho . . . I samma mening talte bemälte och flere the äldste filosofi om then odödelige menniskiones siäl; hwarföre hon jämväl och hele naturens skipelse af them gamblom afmålas medh een sammanliudande väl-stämdd harpa". Att Stiernhielm i orden om den "förstämbda" harpan likaledes syftar på själen, kan ej gärna betvivlas, men då finna vi också, att dessa verser, som saknas i Ekebladiska handskriften, härstamma från en annan föreställningssfer än de omgifvande. Midt i återljudet af

¹ SWARTLING, a. a., s. 59.

Predikarens bittra världskänedom kommer ett inslag af platonsk spekulation; det är samma motsats, som vi nyss i stort kunde spåra mellan 1647 och 1658 års versioner. Antaga vi, att v. 513—14 äro yngre än v. 515, så kan Harpor i denna rad lätt förklara den utvidgning, som insatts omedelbart före.

Om v. 179

Här gåret an; Kön Astrild han faller/ och spänner/ och skiuter säger Lindroth (s. 333), att den ej behöfver ha varit med från början, och s. 335 tillägger han, att de fyra verser, som motsvara v. 173—179, med ett par små ändringar kunna godt helt vara Stiernhielms. Skillnaden mellan bägge versionerna ligger däri, att i den första ställer Hercules själf ut sina nät och får blott hjälp af Astrild som "vissaste Skiötten"; senare öfvertar Astrild alla jakttillredelser. Denna hans särskilda roll förutsäges i v. 102:

Astrild Fröjas Son; tin Iagt skal thenne beställa.

I den motsvarande versen hos Ekeblad heter det "denne skal vara din Maarskalk".¹ I sammanhang med denna Astrilds mer aktiva roll 1658 står också, att han i v. 122—23 framställes som Ruus vapenbroder; dessa verser saknas hos Ekeblad. Dessa på olika ställen gjorda inbördes sammanhängande förändringar peka tydligt på en medveten konstnärlig omarbetsprincip. Egenomligt nog kunna vi också här påvisa anledningen till Stiernhielms förökade intresse för Astrild. 1649 blef han hjälten i Stiernhielms balett *Then fångne Cupido*, och där skildras han också (i III inträdet) som jägare:

Än then faaslige Mörksens Printz, then oböylige *Pluto*:
Hwilkens Hierta så hårdt som flinta stod inte te winna,
Förr'än du *Cupidon* togst Bogan i Handen och spänste,
Tu ladst an; tu sightad' och skötst: tijn gyllende Schächta
Drabbade så sitt måål, at hin Grymme begynte gå wackla:

Här ha vi utkastet till den senare v. 179.²

¹ En motsvarande förändring har gjorts i v. 463. Jmfr Lindroth, a. a., s. 336.

² 1 *Parn. triumph.* III: 4 str. 4 skildrar Stiernhielm *Gracerna* efter en första version, som sedan ändras till v. 96—97. Den ursprungliga versen äger ju också andra tydliga Stiernhielmsdrag (Lindroth s. 334 f.) men parallellen visar, att Lindroth s. 57 f. misstolkat den.

Sammanhängande omarbetningar kunna vi äfven annars upptäcka. V. 149 och 159 äro parallellverser, och bägge saknas i Ekebladiska handskriften; Lindroth har observerat detta och säger s. 333: "Har 149 funnits, då ock 159". Direktare kan väl slutas: då ingen finns, böra bägge ha saknats. Då nu v. 138—148 också saknas, torde de ej heller ha förekommit i Stiernhielms första version, ifall man vill söka en enhetlig förklaringsgrund och ej låta en reglerad och en oreglerad princip sammanstöta. Dessa verser innehålla hufvudmassan af bokkatalogen. Hvad som finnes i Ekeblads afskrift är blott följande:

Så woro digh befalt af den herlige läsaren[!] Naso,
I sin giliare konst Amadis Marcolphus och andra,
som i gemen äre tryckt på dansk Melusina,
Kieser[!] Octavian Finck riddare Skiön Magtelona,

Hesselman anser, a. a., s. 283, att det är klart, att Stiernhielm själf inte låtit den sista versen följas af denna:

Eliest ähr och en book af fyra regerande kongar,

För min del tycker jag, att öfvergången från folkböckerna till kortspelet här har karaktären af ursprunglig kvickhet; senare verkar den ansträngd och utarbetad.

Ett mera ovedersägligt vittnesbörd lämnar själfva bokförteckningen. Utan tvifvel passa dessa boktitlar utmärkt på 1640-talets litterära förhållanden. Ovidius' förekomst behöfver ej motiveras; Marcolphus är känd i svenskt tryck från 1630; Finck riddare är "tryckt i Stockholm hos Meurer, utan årtal, men troligen redan på 1640-talet";¹ i Christoffer Johansson Ekeblads (1592—1664) bibliotek fanns Amadis vid sidan af Reinecke Fuchs (på svenska 1621) och Fortunatus (på svenska före 1651).² De öfriga uppräknade voro, som Stiernhielm själf antyder, tillgängliga i danskt tryck (utom Skiön Magdelona); alla tillhöra de riddarromanens eller folkbokens klass och bilda därigenom en enhetlig grupp.

¹ *Saml. vitterhetsarbeten af sv. förf.* I, Ups. 1871, s. 394.

² Schück, *Svensk litt. hist.* I, s. 365, jmf. s. 355 o. s. 364.

Däremot är det tydligt, att vi komma in i en alldeles ny litterär miljö, när vi i 1658 års upplaga läsa fortsättningen

Samt then tröst-rijke kärleeks-lärdoms-fulle Diana,
Schäfer Amandus, kysk' Amaranth', Eromena, Charicia,
Eurialus, Fiametta, Calisto, le Cento-novelle,

Dessa herderomaner och italienska renässansnoveller kunde ej vara kända utanför Kristinas hofkrets, sådan som den utvecklades i början af 1650-talet. Att särskildt "kysk' Amaranth" varit populär vid hennes hof, torde framgå af Amarant-ordens instiftande 1653, då drottningen själf uppträdde som herdinnan Amaranta.¹ Efter denna grupp nämnas åter några folkböcker

Uhlspiegel/ om han än är något grof/ och plump uthi Pussar
lämte then tijd-fördriffige Claus/ bör och inte förachtas.

Man kan ej förbise, att dessa alster nu betraktas med ett tydligt nedlåtande. Af Thil Vlspegel dateras den äldsta kända svenska upplagan till 1661, men den anses "vida äldre inom vår litteratur".² Alldeles omöjligt är dock icke, att den inkommit just under 1650-talet.

Till slut nämner Stiernhielm en grupp, afpassad för "högre Förstånd" och "yppare Lärdom"

La Macaronica di Coccaj, Rabelais, La Lucerna:
Picaro, Picara samt La Pippa di Pietr'Aretino,
Samt then högt-stiliserad' Rhetorica delle Puttane;

Det är ej sagdt, att ens Stiernhielm kunde känt till alla dessa böcker redan 1647: Palavicinos La Rettorica delle Puttane... lär ej ha utkommit förrän 1644; med La Lucerna menas möjligen en diktsamling från 1651.³

I sin helhet lämna v. 138—147 en synnerligen god karakteristik af den litterära bildningen vid Kristinas hof. Herderomaner och renässansnoveller voro mest på modet, men var man ej anspråksfull, kunde man ännu hålla till godo med folkböckerna; blott några få

¹ Jmfr *Ill. sv. litt. hist.* I (2. uppl.), s. 480.

² SCHÜCK, a. a., s. 362.

³ Jmfr *Saml. vitterhetsarbeten* . . ., s. 397.

utvalda sysslade med Rabelais, picareskromanen och erotiska renässansdikter. Typiskt är denna begynnande differentiering, där det lägsta lagret utgöres af den läsning, som ett decennium tidigare var enväldigt härskande. Bök¹ och i särskildt drastisk form Lindroth² afvisa tanken på, att bokkatalogen verkligen skulle återge den tidens beläsenhet, men när vi kunna studera partiet i belysning af dess historiska tillkomsttid, finna vi, att Stiernhielm på denna punkt är lika skarp verklighetsiakttagare som annars.

Man kunde på detta vis fortsätta och precisera detaljer,³ men jag finner det onödigt, då man tydligt ser, att de olika texterna återge olika versioner. Under sådana omständigheter är det väl rättast att hålla fast vid den Ekebladiska handskriften så nära som möjligt. Ett förnyadt textrevideradt tryck af denna handskrift skulle därför vara af verklig betydelse för forskningen.

Dessa små jämförande undersökningar ha också ett mål i sig själfva, då de visa, hur Stiernhielm arbetade. I partiet om Astrild v. 173—179 ha vi ett godt exempel på konstnärlig omgestaltning, men ofta som i fråga om bokkatalogen eller i v. 513—14 ha vi ej en utveckling av en tidigare antydning utan en tillskrift från nya synpunkter med anledning af någon äldre vers. Dessa tillägg verka tillkomna som anteckningar i margen och äro typiska för den lärda riktning Hercules representerar. Det enda egentliga exemplet på personlig utveckling lämnar utvidgningen af Dygds tal, men betecknande är, att grundlinjerna till detta redan schematiskt antydning i det första abstrakta utkastet från ungdomen. Stiernhielms utveckling kommer jämnt och tryggt som årsringarne på ett träd. Alla utvecklingsstadier ha lämnat spår i Hercules, och därför se vi dikten hvälfva sig öfver Stiernhielms hela lif som det koncentrerade uttrycket för ett lifsmål.

¹ *Romanens o. prosabers hist.*, s. 9, 11 f.

² a. a., s. 81.

³ Utom mot några här berörda ställen riktar Hesselman anmärkning mot fogen mellan v. 342 o. v. 354; jag instämmer i Lindroths s. 334 framställda motskäl (men ej i hans instämmande med hänvisning till Br. Besw., s. 336); däremot anser jag som Hesselman och Lindroth, att v. 511 gifvetvis bortfallit hos Ekeblad.